

W: Krzysztof Brzechczyn, Mieszko Ciesielski, Eliza Karczyńska (red.), *Jednostka w układzie społecznym. Próba teoretycznej conceptualizacji (Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki, 22)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych, 2013, s. 253-272.

Karolina Rutkowska

Instytut Filozofii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ELITARYSTYCZNA *VERSUS* KLASOWA TEORIA DEMOKRACJI. PRÓBA PARAFRAZY MECHANIZMU ABSORPCJI ELIT W TEORII EVY ETZIONI-HALEVY W APARATURZE POJĘCIOWEJ NIE-MARKSOWSKIEGO MATERIALIZMU HISTORYCZNEGO

Abstract. In this paper, the author presents the main assumptions and fundamental terminology of Eva Etzioni-Halevy's – democratic elite theory. Next the demo-elite perspective is being compared with Leszek Nowak's non-Marxian historical materialism on the basis of a few fundamental criteria, one of which is an optimum mechanism of social development. In non-Marxian historical materialism this criterion is represented by social development through the defeated revolutions and in Halevy's concept – by elite absorption. According to Eva Etzioni-Halevy, the absorption of elites through cooptation of movement leaders into existing power structures, leads primarily to the stabilization of democracy and consequently to the desired political changes. On the other hand, unlike the Halevy's concept, the non-Marxian historical materialism assumes the increasing scale of civil revolutions always followed by the repressive actions against the citizens. Moreover, Nowak uses the term civil class neglecting, at least in the primary model of the theory of power, the internal diversity of this social category, while Halevy distinguishes elites (sub-elites) and the members of the movement. In conclusion, the mechanism of social development through the defeated revolutions cannot serve as the basis to paraphrase Halevy's elite absorption. However, by proper concretization of Nowak's primary model, it is possible to present, in non-Marxian historical materialism terminology, a progressive absorption being a cooptation of the revolutionary elite by the class of rulers, without repressions against the civil class.

Słowa kluczowe: Eva Etzioni-Halevy, teoria elit, Leszek Nowak, nie-Marksowski materializm historyczny, absorpcja elit, absorpcja regresywna i progresywna

Keywords: Eva Etzioni-Halevy, elite theory, Leszek Nowak, non-Marxian historical materialism, elite absorption, progressive *versus* regressive absorption

Wstęp

Ojcowie-założyciele teorii elit – Vilfredo Pareto czy Gaetano Mosca – są słusznie uważani za krytyków demokracji. W związku z tym sama teoria elit i autorzy w pewien sposób doń nawiązujący są uznawani za bardziej lub mniej zakamuflowanych krytyków ustroju demokratycznego. To, że tak być nie musi, pokazuje przykład Ewy Etzioni-Halevy, w której teorii samo istnienie elit politycznych i społecznych stanowi podstawę funkcjonowania systemu demokratycznego. Według Marka Żyromskiego teoria wspomnianej autorki „stanowi jedną z ciekawszych (i lepiej opracowanych) propozycji teoretycznych, wskazujących na możliwość pogodzenia istnienia elit (szczególnie elity politycznej) z funkcjonowaniem systemu demokracji przedstawicielskiej w świecie współczesnym” (Żyromski 2007, s. 45). Dlatego warto przedstawić główne pojęcia teorii Etzioni-Halevy, zestawić tę koncepcję z teorią społeczeństwa politycznego w nie-Marksowskim materializmie historycznym oraz sparafrazować kluczowy elitarystyczny mechanizm rozwojowy koncepcji demokracji – mechanizm absorpcji elit – w odpowiednio poszerzonym języku nie-Marksowskiego materializmu historycznego.

1. Elitarystyczna teoria demokracji. Próba prezentacji

1.1. Główne założenia teorii elit demokratycznych

Teoria elit demokratycznych Ewy Etzioni-Halevy opiera się na kilku elementarnych pojęciach: władzy, zasobów, elit, sub-elit, ich relatywnej autonomii oraz demokracji i opartych na nich kluczowych twierdzeniach. Władzę Etzioni-Halevy definiuje jako „zdolność ograniczania lub kształtowania ludzkich działań, wartości, przekonań i szans życiowych poprzez sprawowanie kontroli nad zasobami (lub dysponowanie nimi), od których inni są zależni, których potrzebują lub które mają wpływ na ich życie” (Etzioni-Halevy 1989, s. 25). Zasoby są przez nią określane jako „przedmioty deficytowe wpływające na życie ludzi, których wielu potrzebuje, na które istnieje większy popyt niż podaż” (Etzioni-Halevy 1989, s. 25). Autorka ta wyróżnia następujące rodzaje zasobów:

- fizycznego przymusu,
- organizacyjno-administracyjne,
- symboliczne,
- materialno-ekonomiczne,
- psychiczno-osobowościowe.

Dysponowanie zasobami określonego typu konstituuje elity, które stanowią „grupy ludzi posiadające władzę i wpływy, czyli sprawują nieproporcjonalną kontrolę nad zasobami, w danym systemie społeczno-politycznym” (Etzioni-Halevy 1989, s. 25). Na podstawie tej definicji Etzioni-Halevy dokonuje trójpodziału społeczeństwa na elity, sub-elity i lud.

Elity znajdują się na szczycie struktury społecznej. Zaliczani są do nich m.in. członkowie rządu, komitetów parlamentarnych, przewodniczący głównych partii opozycyjnych, elity biurokratyczne, służby wojskowe, policja, sądownictwo, elity biznesu, przywódcy związków zawodowych, media, elity intelektualne. Nie stanowią one jedynie grupy ludzi najbardziej uprzywilejowanych, ale także grupę ludzi najaktywniejszych, walczących o interesy pokrzywdzonych, dążących do większej sprawiedliwości i równości.

Sub-elity, składające się z niższych rangą członków elit, dzięki posiadanym (niewielkim) zasobom dysponują pewną autonomią oraz władzą. Znajdując się na drugim miejscu (po elitach) w hierarchii struktury społeczno-politycznej, często reprezentują elity przed ludem, pełniąc funkcję mediatora.

Ostatnim elementem struktury społeczeństwa według Etzioni-Halevy jest lud, postrzegany nie jako pasywna kategoria ludzi, służąca jedynie jako przedmiot rządów elit, ale grupa, w której tkwi wielki potencjał. Poprzez udzielanie poparcia swoim przedstawicielom i czynny udział w demonstracjach czy strajkach lud może wpływać na sytuację społeczno-polityczną, a tym samym na rozwój systemu.

Ponieważ w elitarystycznej teorii demokracji nie uznaje się wyższości zasobów ekonomiczno-materialnych nad innymi typami zasobów, we współczesnych społeczeństwach funkcjonuje wiele elit sprawujących kontrolę nad różnego rodzaju zasobami; żadna z nich nie jest w jakiś szczególny sposób wyróżniona. Etzioni-Halevy, opierając się na obserwacji praktyki demokratycznej w krajach zachodnich, przyznaje jednak prymat wybranym na drodze demokratycznych wyborów elitom politycznym. One to wraz z elitą biurokracji państwowej, elitą wojskową i sądowniczą są ogólnie uznawane za elitę rządzącą. Do elity społecznej należy również kierownictwo dużych partii politycznych, opozycja parlamentarna, elita ekonomiczna, elity związków zawodowych, elita mediów. Określane są one jako elity nierządzące. Elity rządzące różnią się od elit nierządzących dużym zakresem władzy, która może zostać uszczuplona na korzyść tych drugich poprzez wcielenie ich w struktury władzy państwowej.

Kolejnym terminem wymagającym zdefiniowania jest demokracja. Etzioni-Halevy określa demokrację jako „system społeczno-polityczny, w którym co najmniej dwie osoby, grupy czy organizacje (takie jak partie) uczestniczą w rywalizacji o władzę nad państwem (lub o status elity)” (Etzioni-Halevy 2005, s. 118). W rywalizacji tej, odbywającej się na zasadzie regularnie przeprowadzanych wolnych wyborów, w których biorą udział wszyscy obywate-

le uprawnieni do głosowania, partie odwołują się do przeszłości, programów politycznych i zewnętrznego wizerunku. Rywalizacja wyborcza odbywa się w warunkach systemu politycznego zapewniającego podstawowe swobody m.in. wolność od prześladowań, wolność informacji, słowa, stowarzyszenia się i organizowania, prawo do uczestnictwa w polityce oraz respektującego określony podział władzy w państwie. Zasada równej wartości wszystkich głosów w wyborach jest o tyle istotna, że odzwierciedla wolę większości elektoratu. Natomiast wolność organizacji oraz separacja władz gwarantuje istnienie innych, oprócz elity rządzącej, względnie autonomicznych elit. Obecność elit będących częściową przeciwwagą dla elity państwowej i ograniczających jej władzę stanowi, zdaniem Etzioni-Halevy, istotę demokracji. Wolne wybory są podstawowym mechanizmem wyboru elit i istotnym komponentem relatywnej autonomii elit, ograniczającej władzę elity państwowej.

Elity są stałym elementem demokracji i – zgodnie z teorią elit demokratycznych – ich obecność w systemie jest nieuchronna, ponieważ we wszystkich społeczeństwach zasoby są rozdzielone nieproporcjonalnie. Jedni gromadzą ich więcej niż inni, istnieje więc duże prawdopodobieństwo, że jednostki dysponujące zasobami zinstytucjonalizują swoją przewagę, przejmując kontrolę nad działaniami i poglądami ludzi uzależnionych od ich zasobów. Poprzez instytucjonalizację lub wcielenie zasobów w skład pewnej struktury organizacyjnej wspomniane jednostki przejmują status elity. Ponadto wolne wybory oraz wolność organizowania się (stanowiące istotę demokracji) wyłaniają elity lub pozbawiają je władzy, w przypadku gdy wyborcy nie udzielą im swego poparcia. Co więcej, mechanizmy polityczne (np. referenda), mające na celu intensyfikację masowego udziału w demokracji, potrzebują elity, która je zainicjuje, zorganizuje oraz wprowadzi w życie ich następstwa. Nawet bezpośrednio partycypacja w postaci demonstracji czy ruchów protestacyjnych (włącznie z tymi dążącymi do obalenia istniejących elit) tworzy nowe elity, czyli grupy ludzi, które dysponują odpowiednimi zasobami, takimi jak: czas, motywacja, zdolności przywódcze, charyzma. We współczesnych społeczeństwach największymi dysponentami zasobów są elity państwowe. Kontrolują one zarówno zasoby fizycznego przymusu, jak i sferę ekonomiczną poprzez politykę monetarną, fiskalną i legislacyjną. Dysponują także zasobami „czystej władzy”, które są oparte na środkach przymusu lub częściej na kontroli struktur zajmujących się działaniami regulacyjnymi i koordynacyjnymi, takimi jak: ustawodawstwo, administracja i sądownictwo. Wprawdzie elity ekonomiczne dysponują większością niepaństwowych zasobów materialnych, to elity państwowe ze względu na posiadane środki przymusu, koordynacyjne struktury władzy oraz możliwości kształtowania polityki fiskalnej i monetarnej zyskują przewagę nad tymi pierwszymi. Nie oznacza to jednak, że elity państwowe całkowicie dominują elity ekonomiczne i wszystkie inne elity nierządzące.

Pomimo częściowego uzależnienia elit niepanujących od elit państwowych podstawy kontroli ich zasobów znacznie się między sobą różnią. Źródła władzy głównych elit nierządzących są odmienne od tych właściwych elicie rządzącej. Natomiast źródła władzy pozostałych niepanujących elit różnią się w jeszcze większym zakresie, przez co są w dużym stopniu od nich niezależne. Dzięki względnej autonomii elity niewybrane w drodze wolnych wyborów są w stanie częściowo ograniczyć władzę elit wybranych, a elity nierządzące – stanowić przeciwwagę dla elit państwowych.

1.2. Relatywna autonomia elit i sub-elit

Precyzyjne określenie relatywnej autonomii elit wymaga odróżnienia tego pojęcia od innego terminu: pluralizmu elit, z którym często jest ono utożsamiane (Etzioni-Halevy 1989, 1993, 1998). Pluralizm elit jest określany przez liczbę elit społecznych, podczas gdy względna autonomia elit „opiera się na autonomii zasobów, które stanowią podstawę ich władzy i pozycji” (Etzioni-Halevy 1998, s. 316). Innymi słowy, warunkiem autonomii elit jest swobodne i niezakłócone dysponowanie zasobami danego typu.

Pierwszy rodzaj zasobów stanowią środki fizycznego przymusu. Elita lub sub-elita będzie uznawana za autonomiczną, jeśli jej członkowie nie podlegają represjom ze strony innych elit. W przypadku zasobów materialnych elita lub sub-elita jest postrzegana jako autonomiczna, jeśli nie jest zależna od zasobów należących do innych elit oraz gdy dysponuje zasobami, które są wyłączone spod kontroli pozostałych elit. Biorąc pod uwagę zasoby administracyjno-organizacyjne, możemy mówić o autonomicznych elitach i sub-elitach wtedy, gdy znajdują się poza nadzorem administracyjno-organizacyjnym innych elit, kiedy ich zasoby nie mogą być zdeterminowane zewnętrznie, gdy ich członkowie nie są kontrolowani i zobligowani do przestrzegania instrukcji pochodzących od innych elit oraz gdy stanowią odrębną jednostkę w ramach większej organizacji. Z kolei w przypadku zasobów symbolicznych elity i sub-elity zostaną uznane za autonomiczne, gdy nie są zależne od zewnętrznych zasobów symbolicznych, kiedy właściwe im symbole nie podlegają kontroli oraz gdy nie jest im narzucana obca symbolika. Oprócz wspomnianych zasobów autonomia elit i sub-elit może także wspierać się na różnej ich kombinacji. Analizując dowolny system społeczno-polityczny, można jednoznacznie orzec, że absolutna autonomia elit i sub-elit nie ma szansy zaistnieć, ponieważ podział zasobów między elity i sub-elity nigdy nie jest proporcjonalny. Część zasobów elity zawsze poddana jest zewnętrznej kontroli, dlatego ich autonomia może zostać uznana jedynie za względną, w myśl teorii elit demokratycznych.

Względna autonomia elit oznacza częściową niezależność względem innych elit, w szczególności tych, które dzięki posiadanym zasobom mogłyby przejąć kontrolę nad zasobami innej elity. Elitą o największych dążeniach „imperialistycznych” jest elita państwowa, dysponująca zarówno środkami przymusu, jak i zasobami administracyjno-organizacyjnymi oraz materialnymi. To właśnie relatywna autonomia elit i sub-elit względem elity państwowej oraz reszty elit stanowi kluczowy element demokracji, bez którego zasady demokratyczne by nie przetrwały. Ponadto stanowi warunek konieczny rozwoju systemu, czego przykładem są współczesne zachodnie społeczeństwa. Mimo że zasady demokracji nie odnoszą się bezpośrednio do autonomii elit, to istnieje między nimi bardzo ścisły związek. Jak twierdzi Etzioni-Halevy: „bez wolnych wyborów oraz wolności zrzeszania się nie istniałaby zinstytucjonalizowana, niezależna opozycja” (Etzioni-Halevy 1989, s. 103). Ponadto dzięki wolności słowa i organizowania się można mówić o względnie autonomicznych elitach mediów. Z kolei zasada separacji władz w państwie jest gwarancją niezależności elity ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Wspomniana wolność zrzeszania się ułatwia także gromadzenie zasobów, np. ekonomicznych (stąd względnie niezależne elity ekonomiczne), oraz umożliwia działanie związków zawodowych, ruchów społecznych. Zależność między autonomią elit i sub-elit a zasadami demokracji nie jest jednostronna. Elity i sub-elity dążą do zachowania reguł demokratycznych, ponieważ na nich właśnie opiera się ich względna niezależność. Relatywna autonomia elit nie tylko chroni zasady demokracji, ale i urzeczywistnia ich implementację. Niezależne elity (np. mediów) spełniają ważną rolę w przypadku wyborów, dostarczając społeczeństwu informacje, których treść jest wyłączona spod kontroli rządu. Dzięki temu może dojść do publicznego dyskursu, na podstawie którego ludzie dokonują niezależnego wyboru między obecną elitą rządzącą a opozycją. Poza tym elity biurokracji zwalczają korupcję wyborczą, a elity policyjne chronią opozycję przed prześladowaniami podczas wyborów. Także autonomiczne elity akademicko-intelektualne biorą udział w publicznym dyskursie społeczno-politycznym. Poprzez popularyzację tekstów naukowych, poglądów, idei dotyczących współczesnej rzeczywistości inicjują rozważania nad zagrożeniami i rozwojem demokracji. Ponadto względnie autonomiczna opozycja, media, sądownictwo poprzez nieustanną weryfikację działań elity rządzącej umożliwiają ludziom ocenę i podejmowanie świadomych decyzji dotyczących sfery społeczno-politycznej.

1.3. Relatywna autonomia elit a stabilizacja demokracji

Według Etzioni-Halevy najważniejszym czynnikiem odpowiedzialnym za rozwój i stabilizację demokracji jest relatywna autonomia elit i sub-elit. Za-

sady demokracji gwarantują bowiem istnienie autonomii elit i sub-elit społecznych. W ich interesie leży zatem walka o zachowanie tych zasad jako podstawy społecznych wpływów elit. Założmy, argumentuje Etzioni-Halevy, że demokracja zostaje obalona, a despotyczny władca przejmuje kontrolę nad państwem i postanawia zastosować środki przymusu wobec autonomicznych elit. W początkowej fazie wprowadzania dyktatury elity i sub-elity, broniąc swojej autonomii, walczą równocześnie o przywrócenie naruszonych zasad demokracji. Demokracja pozbawiona elit i sub-elit broniących zarówno własnej autonomii, jak i zasad demokratycznych jest więc znacznie bardziej wrażliwa na ataki ze strony niedemokratycznych sił i destabilizację.

Autonomia elit warunkuje również wprowadzenie ustroju demokratycznego, gdyż kształtować się może w reżimie niedemokratycznym, jeszcze przed wprowadzeniem demokratycznych pryncypiów ustrojowych (wolnych wyborów, powszechnego prawa wyborczego oraz praw obywatelskich). Relatywnie autonomiczne elity i sub-elity, dążąc do zwiększenia swojej władzy, torują jednocześnie drogę do rozwoju demokracji, a w późniejszym okresie wpływają na jej stabilizację.

1.4. Rys historyczny rozwoju demokracji w Europie Zachodniej i Wschodniej

Eva Etzioni-Halevy testuje swą tezę o związku relatywnej autonomii elit z rozwojem i stabilizacją demokracji. W krajach o stabilnym ustroju demokratycznym powinny odpowiednio wcześniej ukształtować się relatywnie autonomiczne elity i sub-elity. Natomiast w krajach, gdzie rozwój demokracji był zakłócony, relatywna autonomia elit winna być ograniczona. Tak postawione tezy znajdują potwierdzenie w historii demokratyzacji w Wielkiej Brytanii i Niemczech oraz w ZSSR i Polsce w XIX i XX wieku.

Historyczne porównanie między Wielką Brytanią a Niemcami, dokonane przez Etzioni-Halevy, dowodzi, że względna autonomia elit stanowi warunek konieczny stabilizacji demokracji. W Wielkiej Brytanii – kraju o stabilnej demokracji – cztery analizowane elity i sub-elity: biznesu, związkowe, mediów oraz akademicko-intelektualne, walcząc o niezależność wobec władzy państwowej, w dużym stopniu osiągnęły sukces, co przyczyniło się do stabilizacji demokracji w tym kraju. Natomiast w Niemczech, w których doszło do upadku demokracji, żadna ze wspomnianych elit i sub-elit nie osiągnęła względnej autonomii. Tłumione i kontrolowane przez rząd niemiecki oraz pozbawione zasobów niezależnych od elity rządzącej stały się jej w znacznej mierze podległe i posłuszne. Różnice w poziomie autonomii elit brytyjskich i niemieckich wynikały przede wszystkim z odmiennej pozycji władzy państwowej w obu

społeczeństwach. W Wielkiej Brytanii do końca XVI wieku władza państwowa dominowała, następnie była stopniowo ograniczana zgodnie z założeniami filozofii liberalnej głoszącej prymat wolności osobistych i obywatelskich nad słabnącą pozycją elity rządzącej. Odmiennie rola władzy państwowej była postrzegana w Niemczech. Państwo legitymizowane przez filozofię Hegla posiadało funkcję dominującą w życiu społecznym. Warto podkreślić, że wraz ze stopniowym ograniczaniem władzy państwowej w Wielkiej Brytanii następował proces stabilizacji demokracji związany z rozwojem wolności osobistych i obywatelskich oraz wzrostem autonomii elit i sub-elit, które stały na ich straży. W Niemczech natomiast przeważająca pozycja władzy państwowej stanowiła przeszkodę w stabilizacji demokracji. Z jednej strony narzuciła społeczeństwu niemieckiemu rządy autorytarne, z drugiej – pozbawiając elity i sub-elity względnej autonomii, uniemożliwiła im ochronę wolności demokratycznych. Względna autonomia elit i sub-elit jest nie tylko ważnym elementem demokracji, ale przede wszystkim czynnikiem chroniącym pozostałe jej składniki i prowadzącym do jej rozwoju i stabilizacji.

Do analogicznych wniosków doszła Etzioni-Halevy po przeprowadzeniu historycznego porównania między Polską a ZSSR. Przeprowadzona przez nią analiza autonomii elit religijnych, związkowych i akademicko-intelektualnych w obu krajach po raz kolejny dowiodła, że niezależność elit jest jednym z najważniejszych czynników rozwoju demokracji. W ZSRR, gdzie partia rządząca posiadała monopol na władzę, a elity i sub-elity były słabe, droga do demokracji była znacznie dłuższa aniżeli w Polsce, gdzie partia rządząca była relatywnie słaba, ale autonomia elit i sub-elit odpowiednio większa.

1.5. Mechanizm rozwoju demokracji w krajach zachodniej Europy

Stabilne zachodnie demokracje kryją w sobie „dynamiczny i rozwojowy potencjał” (Etzioni-Halevy 1989, s. 199). Jego źródeł należy szukać w demokratycznej „metazasadzie autonomii elit”. Zdaniem autorki „element, który łączy tę regułę z procesem zmian, stanowią protestacyjne ruchy społeczne oraz ich elity i sub-elity” (Etzioni-Halevy 1989, s. 199). Autonomia elit nie tylko utrudnia ich słumienie, ale przede wszystkim skłania rząd do stosowania wobec nich alternatywnych strategii politycznych. Strategie te mają na celu stabilizację systemu poprzez absorpcję protestu, która w rezultacie prowadzi do jego stopniowych zmian.

Autorka odróżnia ruchy społeczne występujące w rozwoju demokracji zachodnich od grup interesu i grup nacisku. Po pierwsze, ruchy społeczne, podobnie jak grupy nacisku, dążą do redystrybucji zasobów, lecz nie tylko dla swojego dobra, ale dla dobra ogólnospołecznego. Po drugie, w odróżnieniu

od grup interesu ruchy społeczne wykraczają poza legalne granice systemu społecznego. Po trzecie, ruchy społeczne angażują się w mniej zinstytucjonalizowane lub niezinstytucjonalizowane formy działań, np. demonstracje, bunt, strajki. Po czwarte, podobnie jak grupy nacisku, ruchy społeczne różnią się pod względem wielkości oraz wywieranego wpływu. Wpływ ten przeważnie nie jest na tyle duży, aby obalić system, ale zdarza się, że pozycja liderów głównych ruchów społecznych jest niezwykle silna. Na przykład liderzy najbardziej aktywnych związków zawodowych, pozostając w bliskim kontakcie zarówno ze społeczeństwem, jak i elitą państwową, stają się swoistym kanałem mediacyjnym, który w pewnym momencie może stanowić zagrożenie dla istniejącej elity rządzącej. Dodatkowo, dzięki aktywnej interakcji z ludem, pobudzają oddolną partycypację polityczną, a tym samym demokrację uczestniczącą.

Pomimo zagrożenia, jakie stanowią ruchy społeczne dla elity państwowej, nie mogą one zostać wyeliminowane ze sceny politycznej, gdyż chroni je metazasada relatywnej autonomii elit. Wedle tej reguły elita rządząca nie może stosować środków przymusu przeciwko innym elitom społecznym. Dlatego też stosowanie środków przymusu wobec ruchów społecznych jest niemożliwe w demokracjach zachodnich. Nie oznacza to jednak, że elity państwowe nie mogą stosować innych strategii kontroli wobec wyłaniających się kontrolit. Strategią taką jest absorpcja protestu. Strategię absorpcyjną różnią od represyjnej dwie kwestie. Po pierwsze, nie stosuje się w niej bezpośredniego przymusu, chociaż „przymus jest zawsze obecny w tle jako środek wykorzystywany w ostateczności, ale cała strategia kontroli na niej się nie wspiera” (Etzioni-Halevy 1989, s. 204). Po drugie, jej celem nie jest eliminacja czy całkowita zmiana ruchu społecznego, ale zmniejszenie radykalizmu kontrolit. Strategia absorpcji protestu nie jest sprzeczna z zasadami demokracji, gdyż daleka jest od podporządkowywania elit władzy. Przypomina ona transakcję wymiany, w której ruchy społeczne rezygnują z postulatów destabilizujących system w zamian za realizację przez elitę rządzącą części ich żądań. Zależność ta jest ważnym kanałem społeczno-politycznej zmiany w zachodnich demokracjach. Aby unaocznić to stwierdzenie, należy przeanalizować główne strategie absorpcji stosowane przez rząd.

Jak wspomniano, elita rządząca sprawuje kontrolę nad wieloma zasobami: fizycznego przymusu, symbolicznymi, administracyjno-organizacyjnymi oraz materialnymi. Mogą one zostać użyte w formie kary nałożonej na ruch społeczny i jego elity wtedy, gdy jego działalność wymyka się spod kontroli władzy państwowej, lub w formie nagrody za umiarkowaną aktywność. Innymi słowy, elita rządząca może zastosować wobec elit ruchów społecznych strategię absorpcji (pozytywna) lub represji (negatywna). Zastosowanie poszczególnych strategii zależy od rodzaju zasobów, którymi dysponuje elita państwowa. Dysponując zasobami symbolicznymi, elita państwowa może oczerniać lub

zastraszać uczestników ruchów społecznych. Zastosuje wtedy strategię represji. Może również wyrażać poparcie dla dążeń ruchów społecznych, zainteresować się publicznie ich postulatami i podjąć próby ich rozwiązania; będzie to zastosowanie strategii absorpcji.

Opierając się na zasobach administracyjno-organizacyjnych, władza może wprowadzać restrykcyjne prawodawstwo, m.in. przepisy, regulacje, orzeczenia kontrolujące lub zakazujące przeprowadzania marszów ulicznych czy demonstracji. Strategia ta w powyższym ujęciu wykorzystuje wspomniane zasoby do represjonowania działania ruchów społecznych. Zastosowanie strategii absorpcji oznacza zniesienie ograniczeń prawnych czy nawet kooptację liderów ruchów społecznych do struktur organizacyjnych państwa w zamian za złagodzenie żądań. Wykorzystując zasoby materialne, rząd może pozbawić niektóre ruchy społeczne lub ich liderów zasobów finansowych bądź – w przypadku zastosowania strategii absorpcji – przeznaczyć na realizację postulatów ruchów społecznych dodatkowe środki finansowe. Warto zauważyć, że w praktyce elita państwowa, stosując strategię absorpcji protestu (lub represji), nie odwołuje się do jednego typu zasobów, lecz wykorzystuje wszystkie, którymi dysponuje.

Absorpcja protestu prowadząca do kooptacji elit osłabia zagrożenia, jakie stanowią ruchy społeczne, oraz „oswaja” ich potencjalnie radykalne dążenia. Dzięki pomyślnie zakończonym strategiom absorpcji protestu liderzy ruchów społecznych rezygnują z części postulatów destabilizujących system, akceptując ich częściową realizację. Rozwój demokracji opierający się na mechanizmie absorpcji elit można więc przedstawić następująco:

Władza elit państwowych prowadząca do nieegalitarnej dystrybucji zasobów → narastanie społecznego ruchu protestu z własną elitą → absorpcja protestu poprzez kooptację elity społecznej prowadząca do bardziej egalitarnej dystrybucji zasobów → władza odnowionych elit prowadząca ponownie do nieegalitarnej dystrybucji zasobów → ponowne narastanie społecznego ruchu protestu z własną elitą.

Mechanizm ten, choć pozbawiony gwałtownych rebelii czy rewolucji, przyczynia się do demokratyzacji systemu społecznego. Od momentu gdy kontrelity i sub-elity ruchów społecznych w demokracjach zachodnich zaczęły reprezentować interesy grup nieuprzywilejowanych, rozwój systemu postępował w kierunku egalitarnej dystrybucji władzy i zasobów materialnych. Ponadto „od kiedy liderzy i aktywiści ruchów społecznych utrzymują swoją pozycję pod warunkiem, że osiągają korzyści dla swoich zwolenników, istnieje prawdopodobieństwo, iż doprowadzą oni do bardziej egalitarnej dystrybucji zasobów” (Etzioni-Halevy 1989, s. 211), która według autorki jest zarazem kryterium postępu społecznego. Okres największych sukcesów osiągniętych przez ruchy

społeczne pod względem redystrybucji zasobów materialnych przypada na koniec XIX i początek XX wieku. Od tego momentu charakter ich działań uległ niewielkim zmianom. W wyniku tego procesu liderzy ruchów społecznych częściowo porzucili postulaty głoszące redystrybucję zasobów materialnych na rzecz postmaterialistycznych wartości i poprawy jakości życia. Nie oznacza to oczywiście, że wszystkie ruchy społeczne w zachodnich demokracjach odeszły od kwestii redystrybucji zasobów. Obecnie dążenia liderów i aktywistów ruchów społecznych zmierzają ku większej autonomii jednostki oraz partycypacyjnemu stylowi polityki. Innymi słowy, mają na celu wprowadzenie bardziej egalitarnych zasad dystrybucji władzy, czyli większej demokratyzacji, która jest odpowiedzialna za rozwój zachodnich społeczeństw demokratycznych.

Zasadniczym czynnikiem rozwoju zachodnich demokracji jest relatywna autonomia elit i sub-elit ruchów społecznych. Jednak to nie ich aktywność stanowi główną przyczynę zmian systemu, ale podejmowane przez elitę rządzącą działania oparte na strategii absorpcji protestu. To właśnie dzięki nim, a szczególnie dzięki kooptacji, pojawia się możliwość „złagodzenia” żądań ruchów społecznych. Proces „oswajania” ruchów społecznych łączy się z pewnymi ustępstwami zarówno ze strony rządu, jak i obecnych lub przyszłych liderów i aktywistów ruchów społecznych. Relatywna autonomia elit skłania do użycia przez elity rządzące strategii stabilizacyjnych, które prowadzą do zmian ustrojowych. Ustępstwa elity rządzącej wobec ruchów społecznych w zamian za „złagodzenie” ich postulatów stanowi pewnego rodzaju mechanizm władzy w zachodnich demokracjach, który jednocześnie chroni system i prowadzi do jego rozwoju.

[...] powtarzające się cykle powstających relatywnie niezależnych ruchów społecznych, absorpcja protestu poprzez kooptację ich elit, zgoda na ograniczone ustępstwa względem nich, wreszcie akceptacja istniejącego stanu oraz powstanie na ich miejsce kolejnych relatywnie autonomicznych kontrelit, może być postrzegane jako główny kanał, poprzez który następuje postęp w demokracjach zachodnich (Etzioni-Halevy 1989, s. 213).

Najprawdopodobniej proces kooptacji elit ruchów społecznych będzie się nadal rozwijał, ponieważ dzięki temu mechanizmowi demokracja może stać się bardziej demokratycznym, sprawiedliwym i egalitarnym systemem.

2. Teoria społeczeństwa politycznego w nie-Marksowskim materializmie historycznym a teoria elit demokratycznych. Próba porównania

Dokonajmy porównania teorii elit demokratycznych Ewy Etzioni-Halevy z teorią społeczeństwa politycznego w nie-Marksowskim materializmie historycz-

nym L. Nowaka (1991abc). Ewentualne analogie pomiędzy tymi koncepcjami wskazywałyby na ich podobne założenia teoretyczne. Analiza porównawcza tak złożonych teorii zostanie dokonana według następujących kryteriów:

- podstawa podziału społecznego,
- główne kategorie społeczne oraz sposób ich wyróżniania,
- obecność lub brak skumulowanych podziałów społecznych,
- optymalny mechanizm rozwoju społecznego,
- warunki stabilności demokracji.

Podstawą podziału społecznego w n-Mmh jest relacja do materialnych środków społecznych, do których zaliczane są:

- środki produkcji,
- środki przymusu,
- środki produkcji duchowej.

Należą one do poziomu materialnego trzech dziedzin życia społecznego: ekonomii, polityki i kultury. Stosunek do poszczególnych materialnych środków społecznych wyznacza podział społeczeństwa na następujące klasy społeczne: dominujące (władców, właścicieli i kapłanów) oraz zdominowane (obywateli, bezpośrednich producentów, wiernych). Klasy dominujące dysponują społecznymi środkami materialnymi danego typu, zaś klasy zdominowane są całkowicie pozbawione wpływu na ich zastosowanie.

Z kolei w przypadku teorii elit demokratycznych podstawą podziału społecznego są różnego rodzaju zasoby, za które uważa się „wszelkie dobra wpływające na życie ludzi”. W odróżnieniu od n-Mmh zasoby nie są postrzegane jedynie na poziomie materialnym życia społecznego, ponieważ – przypomnijmy – Etzioni-Halevy wyróżnia pięć rodzajów zasobów:

- fizycznego przymusu,
- organizacyjno-administracyjne,
- symboliczne,
- materialno-ekonomiczne,
- psychologiczno-osobowościowe.

Podstawą podziału społecznego w n-Mmh jest relacja do społecznych środków materialnych, zaś w teorii elit demokratycznych – relacja do zasobów. Stosunek do społecznych środków materialnych w n-Mmh w każdej z trzech dziedzin życia społecznego wyznacza podział społeczeństwa na klasy społeczne. W sferze ekonomii są to: klasa właścicieli (dysponująca środkami produkcji) oraz bezpośredni producenci (ich pozbawieni), w dziedzinie polityki – klasa władców (dysponująca środkami przymusu) i klasa obywatelska (ich pozbawiona), w sferze kultury – klasa kapłanów (dysponująca środkami in-doktrynacji) i wiernych (ich pozbawionych).

Natomiast w teorii elitarystycznej podstawową kategorię społeczną stanowią elity społeczne wyróżniane na poziomie instytucjonalnym. O przynależ-

ności do nich decyduje przede wszystkim pozycja, jaką dana osoba zajmuje w określonych strukturach społeczno-politycznych. Ta uprzywilejowana pozycja opiera się na nieskrępowanym dysponowaniu zasobami. Na podstawie pięciu rodzajów zasobów wyróżnionych przez Etzioni-Halevy do elit zaliczani są m.in. członkowie rządu, przewodniczący głównych partii opozycyjnych, służby wojskowe, policja, sądownictwo, przywódcy związków zawodowych, media, elity biurokracji, intelektualne i biznesu.

Kolejnym kryterium porównawczym jest możliwość wystąpienia skumulowanych podziałów społecznych. Teoria Nowaka dopuszcza możliwość dysponowania przez jedną klasę społeczną więcej niż jednym typem materialnych środków społecznych (Nowak 1991a, s. 178-179). Stąd w n-Mmh można wyróżnić klasy pojedyncze dysponujące jednym rodzajem środków materialnych, klasę podwójną – kontrolującą dwa typy materialnych środków społecznych oraz klasę potrójną – dysponującą wszystkimi rodzajami materialnych środków społecznych. Te dwa ostatnie przypadki konstituują nowy typ społeczeństw – społeczeństwa supraklasowe (pełna typologia społeczeństw: Brzechczyn 2004a, s. 73-86).

W przypadku teorii elit demokratycznych oprócz pięciu podstawowych typów zasobów Etzioni-Halevy wyróżnia dodatkową kategorię – zasoby mieszane. Ze względu na to, że różne zasoby są wzajemnie powiązane, mogą one być wykorzystywane przez elity w różnorodnych kombinacjach. Dlatego możliwe jest, by jedna elita dysponowała kilkoma typami zasobów. Jednakże, według autorki, taka sytuacja społeczna nie prowadzi do powstania systemu społecznego zasadniczo różnego od tego, w którym jego elity dysponują tylko jednym typem zasobów.

W n-Mmh optymalnym mechanizmem rozwoju społecznego jest mechanizm ewolucyjnego postępu poprzez przegrane rewolucje (Nowak 1991c, s. 95-97; 2007). Każda taka rewolucja kończy się przegraną, lecz władcy, aby uniknąć jej powtórzenia, zdobywają się na ustępstwa wobec społeczeństwa obywatelskiego. Po pewnym czasie ustępstwa te zostają zniesione, co przyczynia się do wybuchu kolejnej rewolucji, bardziej masowej od poprzedniej. Kończy się ona również przegraną, wymuszając znów ustępstwa władzy, większe niż poprzednio. Stopniowo wielkość ustępstw wzrasta, natomiast regulacja władcza maleje. W ten sposób społeczeństwo, poprzez przyplawy i odpływy walki społecznej, powoli ewoluuje – do momentu, gdy zostanie osiągnięty pokój społeczny.

Optymalnym mechanizmem rozwoju społeczeństwa w teorii elit demokratycznych jest mechanizm absorpcji elit. Polega on na kooptacji wyłaniających się elit ruchów społecznych w szeregi elity rządzącej w celu osłabienia radykalizmu owych ruchów. Wchłonięte przez władzę elity ruchów społecznych rezygnują z części swoich postulatów, godząc się w zamian na częściową realizację

innych. Także elita rządząca decyduje się na pewne ustępstwa wobec ruchów społecznych. A zatem strategia kooptacji stosowana przez władzę prowadzi w pierwszym rzędzie do stabilizacji systemu, a w konsekwencji do zmian ustrojowych. Mechanizm ewolucji systemu w teorii elit demokratycznych tym głównie różni się od cyklu przemian społecznych w n-Mmh, że pozbawiony jest gwałtownych rebelii czy masowych rewolucji. Dlatego może on jednocześnie stabilizować system polityczny i prowadzić do jego korekty.

Ostatnim kryterium porównawczym są warunki stabilności demokracji. W n-Mmh stabilność opiera się na równowadze wpływów pomiędzy klasami kapłanów, władców i właścicieli (Brzechczyn 2003, s. 42-48). Natomiast w teorii elit demokratycznych Etzioni-Halevy to względna autonomia elit warunkuje stabilność systemu demokratycznego.

Tabela 1. Porównanie teorii Leszka Nowaka i Ewy Etzioni-Halevy

Kryterium porównania	Leszek Nowak	Ewa Etzioni-Halevy
Podstawa podziału społecznego	materialne środki społeczne: – produkcji – przymusu – indoktrynacji	zasoby: – fizycznego przymusu – organizacyjno-administracyjne – symboliczne – materialno-ekonomiczne – psychiczno-osobowościowe
Główne kategorie społeczne	klasy społeczne	elity
Poziom wyróżniania głównych kategorii społecznych	materialny	instytucjonalny
Skumulowane podziały społeczne	– klasy pojedyncze – klasy podwójne – klasy potrójne	elity mieszane dysponujące zasobami kombinowanymi
Optymalny mechanizm rozwoju społecznego	ewolucyjny postęp poprzez przegrane rewolucje obywatelskie	mechanizm absorpcji elit
Warunki stabilności demokracji	równowaga między pojedynczymi klasami społecznymi: władców, właścicieli i kapłanów	względna autonomia elit

3. Próba parafrazy mechanizmu absorpcji elit w aparaturze pojęciowej teorii władzy nie-Marksowskiego materializmu historycznego

Jak wspomniano, mechanizm absorpcji elit jest według Etzioni-Halevy podstawowym mechanizmem rozwoju demokracji. Polega on na kooptacji elit ruchów

społecznych w szeregi władzy w celu osłabienia radykalizmu owych ruchów. Wchłonięte przez władzę elity ruchów społecznych rezygnują z części swoich postulatów w zamian za pewne ustępstwa ze strony elity rządzącej. W ten sposób strategia absorpcji protestu stosowana przez władzę prowadzi w pierwszej kolejności do stabilizacji systemu, a w konsekwencji do pożądaných zmian ustrojowych. Przypomnijmy, że mechanizm rozwoju społeczeństwa w teorii elit demokratycznych przebiega według następującego schematu:

Władza elit państwowych prowadząca do nieegalitarnej dystrybucji zasobów → narastanie społecznego ruchu protestu z własną elitą → absorpcja protestu poprzez kooptację elity społecznej prowadząca do bardziej egalitarnej dystrybucji zasobów → władza odnowionych elit prowadząca ponownie do nieegalitarnej dystrybucji zasobów → ponowne narastanie społecznego ruchu protestu z własną elitą.

Odpowiednikiem zasobów, którymi dysponuje władza w teorii elit demokratycznych, jest w języku n-Mmh zdolność władców do kontrolowania klasy obywatelskiej (zakres regulacji władczej), zaś odpowiednikiem zasobów klasy obywatelskiej – zakres autonomii politycznej. Charakter tych parametrów jest taki, że w normalnych warunkach społecznych zwiększenie zakresu regulacji władczej prowadzi do spadku autonomii obywatelskiej, zaś wzrost autonomii obywatelskiej – do zmniejszenia zakresu regulacji władczej.

3.1. Mechanizm absorpcji elit a mechanizm ewolucyjnego postępu poprzez przegrane rewolucje

Optymalnym mechanizmem rozwoju społeczeństwa politycznego w n-Mmh jest mechanizm przegranych rewolucji. W dwóch końcowych fazach rozwoju społeczeństwa politycznego: fazie cyklicznych deklasacji i fazie cyklicznych rewolucji władcy po klęsce rewolucji obywatelskiej stosują represje wobec klasy obywatelskiej. Ponadto władza zmniejsza swoją sferę regulacji władczej (koncesje), aby uchronić się przed wybuchem kolejnej rewolucji obywatelskiej. W rezultacie następuje wzrost sfery autonomii społeczeństwa obywatelskiego oraz wyodrębnienie sfer życia społecznego poddanych ponownej kontroli władzy. Poprzez mechanizmy konkurencji władczej dochodzi do wzrostu alienacji obywatelskiej, która prowadzi do kolejnej rewolucji. Każda następna rewolucja obywatelska staje się coraz bardziej masowa, dzięki czemu wielkość ustępstw wzrasta, regulacja władcza maleje, a autonomia społeczna się rozszerza. Powyższy cykl rozwoju społeczeństwa politycznego „trwa tak długo, dopóki nie dojdzie do rewolucji prawdziwie masowej, w której angażuje się tak wielka liczba obywateli, że masowa akcja represyjna staje się niewykonalna

i władza musi od razu pójść na koncesje” (Nowak 1991c, s. 93). Wielkość tych ustępstw musi być tak duża, by doprowadziła do pokoju klasowego. Wraz ze wzrostem ustępstw względem obywateli zmienia się cykl rozwoju klasowego, który przedstawia się następująco: koncesje – rewolucja – koncesje. Trwa on, dopóki „sfera regulacji władczej nie pomniejszy się do progu ładu publicznego” (Nowak 1991c, s. 93), dopóki władza nie będzie zredukowana do administrowania życia społecznego. Model ten można przedstawić w następujący sposób:

Rewolucja → represje i ustępstwa → etatyzacja → rewolucja o szerszej bazie społecznej → represje i ustępstwa → etatyzacja → rewolucja wymuszająca ustępstwa sięgające progu pokoju klasowego.

Mechanizm ewolucyjnego postępu poprzez przegrane rewolucje jest odmienny od mechanizmu absorpcji elit w teorii Etzioni-Halevy. Po pierwsze, w n-Mmh zakłada się rosnącą masowość rewolucji obywatelskich, podczas gdy Etzioni-Halevy wyraźnie podkreśla ograniczony zakres mobilizacji społecznej większości, jeśli nie wszystkich wydarzeń społecznych określanych mianem rewolucji. Po drugie, mechanizm przegranych rewolucji zakłada stosowanie represji wobec obywateli bezpośrednio po każdej rewolucji, natomiast u Etzioni-Halevy następstwem konfliktu społecznego jest zawsze strategia kooptacji elit. Po trzecie, Nowak posługuje się terminem „klasa obywatelska”, ignorując, przynajmniej w modelu I teorii władzy, wewnętrzne zróżnicowanie tej kategorii społecznej. W ujęciu Etzioni-Halevy wyróżnia się elity społeczne (sub-elity) i szeregowych uczestników ruchu. Z tego względu mechanizm ewolucyjnego postępu poprzez przegrane rewolucje nie może być podstawą parafrazy mechanizmu absorpcji elit Etzioni-Halevy.

3.2. Mechanizm absorpcji elit w n-Mmh

Wspomniane końcowe stadium ewolucji społeczeństwa politycznego w nie-Marksowskim materializmie historycznym doczekało się konkretyzacji przeprowadzonej przez Krzysztofa Brzechczyń, który wyróżnił w języku tej teorii pojęcie absorpcji elit. Konkretyzacja modelu I teorii władzy w n-Mmh polegała na wprowadzeniu trzech typów rewolucji oraz uwzględnieniu wewnętrznego zróżnicowania klasy obywatelskiej.

Leszek Nowak w swojej teorii wyróżnia tylko jeden rodzaj rewolucji – rewolucję masową. Brzechczyń natomiast wskazuje na trzy typy rewolucji: masową, lokalną i zrównoważoną. Rewolucję masową definiuje on jako rodzaj konfliktu społecznego, w którym „udział przeważającej części klasy obywatelskiej prowadzi do wyeliminowania starej klasy władców i zastąpienia jej przez elitę rewolucyjną” (Brzechczyń 1997, s. 401). Z kolei rewolucja lokalna to

taki typ rewolucji, „w której uczestniczy niewielka część klasy obywatelskiej; kończy się więc ona przegraną” (Brzechczyn 1997, s. 401). Natomiast w przypadku rewolucji zrównoważonej „siły obu stron są mniej więcej wyrównane i konflikt społeczny nie może zakończyć się ani klęską, ani zwycięstwem jednej ze stron” (Brzechczyn 1997, s. 401).

Ponadto autor rozważa wewnętrzne zróżnicowanie klasy obywatelskiej, wyróżniając wewnątrz niej elitę i szeregowych obywateli (Brzechczyn 2004b). Elita ruchu obywatelskiego postrzegana jest przez Brzechczyna wyłącznie na poziomie materialnym, ponieważ dysponuje materialnymi środkami komunikacji społecznej oraz decyduje o ich przeznaczeniu. Dzięki temu „nie tylko koordynuje, ale także kontroluje poczynania klasy obywatelskiej” (Brzechczyn 1997, s. 402). Z tego względu, że elita ruchu społecznego może zarówno blokować, jak i popierać pewne inicjatywy klasy obywatelskiej, istnieje ryzyko, iż niektórzy jej członkowie zechcą wzmocnić swoje wpływy, a tym samym uzyskać władzę. Władcy w obliczu rewolucji decydują się na pewne ustępstwa względem elity rewolucyjnej. Dochodzi wówczas do jej kooptacji przez klasę władców, przy jednoczesnym stosowaniu represji wobec szeregowych członków klasy obywatelskiej. Odnowiona klasa władców może na nowo poszerzać swoją sferę regulacji władczej. W jej wyniku dochodzi do narastania kolejnego ruchu protestu z wyłaniającą się w taki sam sposób nową elitą rewolucyjną. Ponieważ kolejna rewolucja zrównoważona nie może się zakończyć zwycięstwem żadnej ze stron, władcy ponownie stosują strategię absorpcji elit. A zatem mechanizm rozwoju społeczeństwa politycznego, według Brzechczyna, przedstawia się następująco:

Rewolucja zrównoważona → absorpcja elit i represje → etatyzacja → kolejna rewolucja zrównoważona → absorpcja elit i represje.

Koncepcja absorpcji elit w ujęciu Brzechczyna jest jednak odmienna od mechanizmu absorpcji elit w ujęciu Etzioni-Halevy. Po pierwsze, autor ten zakłada, że bezpośrednio po kooptacji elit w struktury władzy władcy stosują represje wobec pozostałych uczestników obywatelskiego ruchu protestu. Natomiast mechanizm absorpcji elit w ujęciu Etzioni-Halevy wyklucza użycie represji. Po drugie, według Brzechczyna następstwem kooptacji elit jest wzrost regulacji władczej, zaś według Etzioni-Halevy – bardziej egalitarna dystrybucja zasobów. Z tego względu mechanizm absorpcji elit w ujęciu Brzechczyna nie może być podstawą parafrazy mechanizmu absorpcji elit w teorii Etzioni-Halevy.

3.3. O mechanizmie absorpcji progresywnej

Obok absorpcji elit wyróżnionej przez Brzechczyzna, zwanej absorpcją regresywną, w aparaturze pojęciowej n-Mmh można przedstawić nowy typ absorpcji, którą nazywam absorpcją progresywną. Polega ona na kooptacji elity rewolucyjnej przez klasę władców bez równoczesnego stosowania represji wobec klasy obywatelskiej. Zamiast tego władcy decydują się na ustępstwa wobec całej klasy obywatelskiej, prowadzące do wzrostu autonomii społecznej. Wzrost ten jednak jest mniejszy niż w przypadku standardowego mechanizmu ewolucji społecznej (przebranych rewolucji). Mechanizm absorpcji progresywnej można wyrazić w postaci schematu:

Rewolucja zrównoważona → absorpcja elit i ustępstwa → etatyzacja → rewolucja zrównoważona.

Koncepcja absorpcji progresywnej może tym razem stanowić podstawę parafrazy mechanizmu absorpcji protestu w teorii elit demokratycznych Etzioni-Halevy. Odpowiednikiem ruchu protestu społecznego jest zjawisko rewolucji zrównoważonej, a więc o ograniczonej bazie społecznej. Absorpcja protestu następuje poprzez kooptację elit. W ujęciu Etzioni-Halevy prowadzi ona do bardziej egalitarnej dystrybucji zasobów, a w przypadku absorpcji progresywnej – do przyrostu autonomii obywatelskiej.

Przeprowadzona parafraza potwierdza prawdziwość intuicji Etzioni-Halevy, wedle której elity społeczne pełnią główną rolę w rozwoju społecznym przy ograniczonym zasięgu mobilizacji społecznej. Przestają, gdy mamy do czynienia z prawdziwie masową rewolucją. Jednakże ten wymiar rozwoju społecznego jest ignorowany przez parafrazowaną autorkę. Można zatem powiedzieć, że teoria nie-Marksowskiego materializmu historycznego jest koncepcją ogólniejszą, ujmującą wpływ masowego oraz ograniczonego obywatelskiego ruchu protestu, który prowadzi jednak do równowagi sił pomiędzy władzą a społeczeństwem obywatelskim, w konsekwencji przyczyniając się do rozwoju społecznego. Sparafrazowany mechanizm absorpcji elit Etzioni-Halevy jest pewnym szczególnym wariantem rozwoju politycznego zakładanego w n-Mmh.

Innym problemem jest kwestia, w jakich warunkach społeczno-politycznych dochodzi do mechanizmu absorpcji progresywnej, a w jakich do regresywnej. Na tym poziomie idealizacji modelu nie da się na to pytanie jasno odpowiedzieć. Zależy to z pewnością od wielu czynników, takich jak: struktura ruchu społecznego, ideologia, typ przywództwa, które są pomijane na tym etapie rozważań.

Konkluzje

Analogie między teorią społeczeństwa politycznego w n-Mmh a teorią elit Etzioni-Halevy wskazują na pewne wspólne dla obu koncepcji założenia teoretyczne. Należą do nich przekonania o:

- autonomiczności sfery politycznej,
- antagonistycznej naturze sfery politycznej.

Autonomiczność sfery politycznej polega w głównej mierze na względnej niezależności elit politycznych wobec pozostałych typów elit: ekonomicznych i kulturowych. Elita rządząca dzięki posiadanej władzy decyduje zarówno o swoim losie, jak i o losie obywateli, którzy mogą co prawda wpływać na sytuację społeczno-polityczną, ale nie biorą bezpośredniego udziału w procesie decyzyjnym elit.

Antagonistyczne pojmowanie polityki dopuszcza wprawdzie sprzeczne interesy generujące konflikt społeczny między elitami a nie-elitami, lecz konflikt ten może być rozwiązany na drodze kompromisu społecznego.

Analogie te sprawiają, że teoria władzy w nie-Marksowskim materializmie historycznym może być rozpatrywana jako jeszcze jedna wersja elitarystycznej teorii polityki. Różnice między teorią władzy w n-Mmh a teorią elit Etzioni-Halevy pojawiają się w sposobie wyodrębniania podziałów społecznych: w n-Mmh wyodrębnia się podziały klasowe na poziomie materialnym, co prowadzi do wyróżniania klas politycznych (elity są częścią tak rozumianych klas politycznych: władców i obywateli), zaś w teorii elit – na poziomie instytucjonalnym, co prowadzi do wyróżnienia wyłącznie elit, z pominięciem klas społecznych.

Literatura

- Brzechczyn, K. (1997). Zapaść obywatelska i absorpcja elit. Próba poszerzenia teorii ewolucji społeczeństwa politycznego. W: L. Nowak, P. Przybysz (red.), *Markszizm, liberalizm, próby wyjścia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Brzechczyn, K. (2003). Upadek realnego socjalizmu w Europie Wschodniej a załamanie się hiszpańskiego imperium kolonialnego w Ameryce Łacińskiej. Próba analizy porównawczej. W: K. Brzechczyn (red.), *Ścieżki transformacji. Ujęcia teoretyczne i opisy empiryczne (Poznańskie Studia z Filozofii Humanistyki, 19)*. Poznań: Zysk i S-ka, s. 37-81.
- Brzechczyn, K. (2004a). *O wielości linii rozwojowych w procesie historycznym. Próba interpretacji ewolucji społeczeństwa meksykańskiego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Brzechczyn, K. (2004b). Porozumienie przy Okrągłym Stole w świetle koncepcji kompromisu klasowego. Próba modelu. W: S. Drabczyński, M. Żyromski (red.), *Rola*

- wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Poznań: WSNHiD, s. 27-47.
- Etzioni-Halevy, E. (1989). *Fragile democracy – The Use and Abuse of Power in Western Societies*. New York: Transaction Publishers.
- Etzioni-Halevy, E. (1993). *The Elite Connection – Problems and Potential of Western Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Etzioni-Halevy, E. (1998). O autonomii elit w demokracjach zachodnich. W: J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, t. 2. Warszawa: Scholar, s. 315-324.
- Etzioni-Halevy, E. (2005). Władza w demokracji: teoria elit demokratycznych. W: P. Śpiwak (red.), *Przyszłość demokracji. Wybór tekstów*. Warszawa: Aletheia, s. 107-132.
- Nowak, L. (1991abc). *U podstaw teorii socjalizmu*, t. I: *Własność i władza. O konieczności socjalizmu*; t. II: *Droga do socjalizmu. O konieczności socjalizmu w Rosji*; t. III: *Dynamika władzy: o strukturze i konieczności zaniku socjalizmu*. Poznań: Nakom.
- Nowak, L. (2007). Rewolucja jest opacnym postępem, lecz jednak postępem. W: K. Brzechczyn, M. Nowak (red.), *O rewolucji. Obrazy radykalnej zmiany społecznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe IF UAM, s. 65-76.
- Żyromski, M. (2007). *Teoria elit a systemy polityczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.